

Елисавета Мусакова (София, България)

КОНФЕРЕНЦИЯ И КРЪГЛА МАСА ВЪРХУ ПРОБЛЕМИТЕ ПРИ ОПИСВАНЕ НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ БОГОСЛУЖЕБНИ КНИГИ

Конференцията „Методологически проблеми по описание на богослужебните книги“, посветена на паметта на проф. Христо Кодов (1901–1982) и организирана от Института за изкуствознание при БАН със съдействието на Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, се проведе на 21 и 22 юни 2007 г. в сградата на библиотеката. Открита от Светлана Куюмджиева и от Негово Високопреосвещенство, Русенския митрополит Неофит, тя постави нов акцент върху принципите за описване на средновековни и по-късни книжовни паметници, значителен дял от които се падаше на музикални ръкописи от славянската, византийската и латинската (католическа) литургична традиция. Специфичната тематика се дължеше на обстоятелството, че конференцията е част от проект на Института за изкуствознание, финансиран от Министерството на образованието и науката, за дигитализиране и описване на музикални ръкописи в Църковно-историческия и архивен институт към Българската патриаршия.

Докладите бяха разпределени в три тематични раздела: „Новооткрити и малко известни паметници“, „Книжовни паметници и сбирки“, „Проблеми на описанието на богослужебните книги“. В първия раздел **В а с я В е л и н о в а** (София) обяви новите постъпления от славянски ръкописи в сбирката на Центъра за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, като се спря по-подробно на паметниците, представляващи особен интерес.

В своя доклад тя засегна и принципни въпроси на описанието. **Е л и с а в е т а М у с а к о в а** (София) представи идентифицираната от нея част от Шоповия-Карадимов псалтир, намерена от Бл. Иванова сред документи на църквата „Св. Стефан“ в Цариград („Желязната църква“). Фрагментът, съхраняван днес в Централния държавен архив, съдържа една тетрада, непосредствено предшестваща основната част на ръкописа, НБКМ 1138, а общо трите известни сега фрагмента са дигитализирани в НБКМ като част от „минипроект“ на библиотеката и Главно управление на архивите, който ще предостави на читателите дигитално издание на паметника. В доклада си **С в е т л а н а К у ю м д ж и е в а** (София) се спря върху византийски триод от XI в., писан вероятно в манастира Гротаферата (Vat. Gr. 771), с неотбелязана досега от авторите *тита*-нотация. Ръкописът е важно свидетелство за ранната писмена традиция в компилирането на триодния репертоар и има отношение към старобългарските паметници, тъй като документира и четирите цикъла канони за Четиридесетница, залегнали в старобългарската химнография и специално в творчеството на Константин Преславски. Нотираните песнопения нямат точни паралели, но би могло да се говори за установяване на една традиция при употребата на *тита*-нотация, която преминава и в най-ранните славяноезични преписи на Триода (Битолски, Аргиров, Орбелски и др.)

Във втория раздел бяха представени няколко неописани или частично изследвани сбирки. А с е н А т а н а с о в (София) запозна аудиторията с непрочуваните като цяло музикални ръкописи от Велико Търново, най-голямата сбирка от които е в библиотеката на Великотърновската митрополия, следвана от сбирките в Държавния архив и отделни ръкописи в читалище „Надежда“, в Регионалната библиотека „П. Р. Славейков“, както и една рилска антология частно притежание, която той представя с аналитично описание. Приписките в тези ръкописи разкриват неосветлявани факти и имена от музикалния живот в България през XIX в. Българските музикални ръкописи от XIX в., пазени в ръкописния фонд на НБКМ, бяха представени от Е л е н а У з у н о в а (София) и като колекция, и като проблем на описанието, тъй като няма установен стандарт за описване на подобен тип паметници. Специално внимание заслужава единственият нотиран препис от Службата на св. Наум с музика и текст на Йоан Хармузин. М а я И в а н о в а и Е л е н а С а д к о в с к а (София) съставят опис на трудно използваемата Сбирка V в Архива на БАН, която досега практически не е описана. Свързана с имената на големи наши учени, тя е замислена като сбирка с фотоматериали, съхраняваща фотокопия и микрофилми от ръкописи и отделни преписи на средновековни съчинения, но постепенно съдържанието ѝ е разширено с фотоматериали, които нямат нищо общо с тази тематика. Докладът разкри нейното състояние с акцент върху особено ценните копия, върху начините на описване, идентифициране и съхраняване на материалите; в заключение авторките предложиха обособяването в сбирката на раздел за средновековното наследство. На свой ред Ц в е т а н а В е л ч к о в а (София) се спря на достойнствата на описа на славянските ръкописи в БАН, дело на Хр. Кодов, който и досега остава основният информационен източник за тази сбирка. Вниманието на слушателите рязко се повиши при споменаването на все още неописани ръко-

писни фрагменти в архивите на отделни личности. Макар и поместен в третия раздел, докладът на докторантката С т е ф к а В е н к о в а (София) се вписа в проблематиката на каталогизирането, тъй като тя подрежда и описва музикалния архив на Католическата екзархия в България, една неизследвана сбирка, с неклассифицирани документи, в които младата изследователка се ориентира с респектиращо научно и архивистично умение. Специфичен нюанс внесе докладът на Т р е н д а ф и л К р ъ с т а н о в (София), който обърна внимание на податките за използване на латински богослужбни книги в България между 866 и 1232 г., приканвайки колегите да се насочат към издирване и проучване на конкретни паметници.

Останалите доклади от същата секция бяха насочени към отделни богослужбни книги с техните състави. Дякон И в а н И в а н о в (София) направи обширна съпоставка между литургическите особености на служебниците, използвани в Българската православна църква, с оглед на установените традиции и на модерните печатни издания и изтъкна голямата разнородност в съвременните служби. Съответната липса на единство в провежданите днес служби се чувства особено остро при евхаристийната литургия. Неговият призив беше към богослужбната комисия към Светия Синод, в чиито компетенции е одобряването на едно ново издание на Службника в новобългарски превод. Службите за св. Климент папа Римски в славянските минеи бяха разгледани от И с к р а Х р и с т о в а - Ш о м о в а (София) в светлината на славянските преводи на три византийски канона (на Йосиф Химнописец, Климент Студит и Теофан) и стихирите за вечернята. Канонът на Йосиф има два различни, ранни превода, засвидетелствани съответно в Илина книга (XI–XII в.) и ранните руски службни минеи за ноември (Ягичевите минеи). Текстът в Илина книга, с лексиката на ранните Кирило-Методиеви преводи, явно е взет от служебен миней за ноември, защото има връзка с канона за св. Петър Александрийски, честван на

същата дата. Преводът на Ягич се характеризира с преславизми. Смесване на двете служби се наблюдава и в Скопския миней, единственият, съдържащ канона на Климент Студит. По-подробно беше разгледана службата в Драгановия миней с тропар, който вероятно е отпустителният тропар на славянската служба за пренасяне на мощите на св. Климент в текста, в който се откриват общи моменти с троичната терминология от творбите на св. Климент Охридски. Предмет на доклада на М а р л е н а Д и м о в а (София) беше гръцкият профетологичен отбирката на НБКМ (Гр. 18), чийто изцяло запазен препис от XI в. открива възможности за сравнение със съставите на славянските паримейници. Х р и с т и н а Т о н ч е в а (Пловдив) съпостави старозаветните четива в Чина на Свето Богоявление в требници от XIII–XVIII в. с четивата от няколко паримейника от XII–XVI в. Изводите ѝ сочат, че в текстовете и на трите включени паримии в „архаичната редакция“ (требници от XIV в.) книжовниците използват ранния паримейен превод (Григоревичевия паримейник), а требниците от XV в. нататък се придържат към паримийните преводи от XIII–XIV в. За требниците от втората половина на XVIII в. са използвани други паримейни преводи, кодифицирани по-късно с печатното издание на Библията през 1862 г.

Третият раздел обедини докладите, разискващи специфични аспекти на описанията. Единственият доклад, насочен към електронното описване на средновековни ръкописи, беше на А н и с а в а М и л т е н о в а (София), която представи проекта „Репертоар на старобългарската литература и книжнина“, разработван в Секцията за стара българска литература в Института за литература при БАН. В презентацията на универсалния информационен комплекс, в който за периода 1995–2007 г. са кодирани над 300 славянски ръкописи, бяха демонстрирани схемата на описание и системата за търсене, а специално внимание беше обърнато на двустранните и многостранните проекти, свързани с репертоара – с Британската

библиотека и шведски библиотеки и архивохранилища. Като проблеми за решаване Милтенова посочи уточняването на терминологията в контекста на българските традиции и практиката на другите европейски страни, както и вписването на проекта в структурата на съвременните дигитални библиотеки. Взимайки повод от репертоара на средновизантийския стихирар, издаден от А. Атанасов, Е л е н а К о ц е в а (София) постави на разискване в своя доклад възможностите за издаване на стихирара, като подложи на анализ спецификата на поетичния жанр, от една страна, и мястото на стихирата в богослужбения контекст, от друга. Тя подчерта, че за изследването на този вид паметници са важни уточненията на разликите с византийската практика, като за тази цел подреждането на материала по календарен ред в изданията е най-целесъобразно. Интерес предизвика докладът на Д о р о т е й Г е т о в (София), предлагащ един икономичен и същевременно прецизен начин за описване на гръцките сборници с кратки жития (синаксари/пролози), но и на други календарни състави, с кодирани от него препратки към печатното издание на Делае (Delehayе), което позволява веднага да бъдат открити онези паметни, които липсват или не съвпадат с данните там. В доклада си Р а д о с л а в а С т а н к о в а (София) представи с редица примери два типа химнографски сборници, анализирайки един от техните основни компоненти – стихирите, които обуславят и разделянето на сборниците на минеен и триоден тип. Въпросите, които тя постави, бяха насочени към съществуването на южнославянски сборници от този тип в периода XII–XIII в., към адекватното наименование на тези паметници, обикновено определяни в описите и каталозите като „богослужбени книги“, т.е. към макрожанровото определение на химнографските фрагменти, както и към степента на аналитичност при описването на сборници с химнографски материал. В дискусиата надделеха мненията, че наименованието „богослужбен сборник“ е достатъчно коректно, когато е допълнено с

уточнената специфика на паметника. Докладът на М а р и я н а Ц и б р а н с к а и М а р и я Р а й к о в а (София) беше насочен към езиковите проблеми в описанията, като конкретният им обект бяха църковноправните паметници. При тях е трудно установяването не толкова на българския характер на преписа по езикови и правописни белези, колкото на преводите, правени в българските земи. За изследвания подробно ръкопис ЦИАИ 1160, както и за сродни нему, се предлага терминът „църковноправен сборник“, отразяващ по-адекватно състава на най-разпространяваните съкратени редакции и компилации.

В този раздел на конференцията бяха представени и докладите, свързани с католическите богослужбени книги. М а я Р а й к о в а (София) разгледа музикалните състави в молитвени книги от края на XIX и началото на XX в., използвани в традиционния католицизъм и в неговата банатска разновидност, като изведе спецификата на тази етнически оцветена богослужбена традиция. Възраждането на грегорианския хорал в началото на XX в. е свързано с проучването на литургичния репертоар на западната църква и респективно с детайлно изследване и систематизиране на музикалния материал в ръкописите. Двата основни модела при описанието и индексването им бяха предмет на доклада на докторанта в Института по изкуствознание при БАН Я в о р Г е н о в (София).

Последните четири доклада в раздела оформиха цялостен блок от проблеми, свързани с описанието на славянски и византийски музикални паметници. Е л е н а Т о н ч е в а (София) се спря върху гръцките музикални антологии и спецификата на дяловете им, което определя и техните наименования – „аколутия“, „пападики“, „апанта“, в историческото им развитие от XIV до XIX в. Модалните запевки, „ихими“, въвеждащи към осемте гласа мелодически стереотипи, изписвани във византийските нотирани ръкописи и музикални трактати, са непроучен материал, който докторантката в Института за

изкуствознание С т а н и с л а в а Г е о р г и е в а (София) изследва и класифицира. Я н к о М а р и н о в (София), докторант в същия институт, се спря върху дипломграфията и „редакциите“ във византийския стихирар, използвайки примери от ръкописи ЦИАИ 913 и ЦДА, Ф. Ризов, ф. 1650, к/, оп. 4/5, а.е. 3. Той проследи промени в *Коален*-нотацията при прехода ѝ към средновизантийската диастематична система, които отнася не към един общ център, наложил норма, а към няколко различни, като основен критерий е невменият знак „ипсили“, мястото и честотата на употребата му при този преход. Последния доклад изнесе М а р и а н а Д и м и т р о в а (София), която проследи паралелния певчески репертоар на три минея от XII–XIII в. с руска знаменна нотация (РГАДА, Тип. 96, РГАДА, Тип. 98 и ГИМ, Син. 162), с една и съща разпевна версия на песнопенията, записана с идентични невмени последования. Различното членение на текста обаче, върху който са поставени тъждествените невмени записи, в редица случаи предизвиква несъответствие между текстовите цезури и мелодията. Докладът представлява първоначален опит да се определи и обясни това неизследвано явление. В дискусиите около докладите се включиха активно Климентина Иванова, Ангелина Минчева, Маргарет Димитрова и др.

Важна част от конференцията беше Кръглата маса на тема „Археографски, палеографски и кодикологически проблеми на старата книжовна култура“, водена от Е. Мусакова, която формулира основната задача: обединяване на усилията на институциите и специалистите в областта на каталогизирането и описанието на книжовните паметници в рамките на национална програма, насочена към съхранението и документиранието на книжовното наследство. Стъпка към създаването на тази програма е един следващ форум, чиято роля ще бъде да кодифицира елементите и езика на описанията с оглед на новите реалности, а неговото провеждане трябва да стане само след обобщаване на резултатите, постигнати от отделни ра-

ботни групи по специфичните кодикологически и палеографски проблеми. А. Милтенова изтъкна липсата на интерес от страна на библиотеците към електронния продукт, разработван в Института за литература при БАН в рамките на международния проект, ръководен от нея и Д. Бирнбаум, както и пълната липса на координация между проектите за дигитализиране и електронни описания на различните институции. Палеославистиката в България, по нейните наблюдения, все още не приема електронните продукти и гледа на тях с недоверие, поради което екипът е готов да предостави на всеки заинтересован продукт, използван в проекта. В. Велинова припомни семинарите на CIVAL от 80-те години и изтъкна необходимостта от ново уеднаквяване на терминологията в описите, което да стане задължително за всички каталогизатори. Като пример за вече остарелите принципи тя даде именно неразработените описания на музикалните паметници. Нейното предложение беше да се възложи на работните групи проверка на наличните предписания за описване, за да се подготви основата за въвеждането на единни стандарти. Д. Гетов даде висока оценка на продукта, разработван в Института за литература, и постави акцент върху принципното усъвършенстване на самата работа по каталогизиране и описване на славянските ръкописи на базата на най-добрите съществуващи образци. Според него е необходимо ясно да се отграничи докъде стига работата на каталогизатора и откъде започва тази на изследователя. Продължавайки темата на своя доклад, Тр. Кръстанов припомни конкретни сбирки и паметници, и по-специално латинските, които още не са докрай описани и които може да разкрият връзки с най-ранните етапи на старобългарската книжнина. Е. Коцева предложи да бъде възстановен Семинарът по палеография и дипломатика с включ-

ване на проблематиката на гръцките и ориенталските ръкописни паметници. Св. Куюмджиева подкрепи напълно идеята за цялостен поглед към книжовната култура и насочи отново вниманието към терминологията чрез гръцките образци като отправна точка за езика на описване на славянските паметници. Участниците изразиха общо съгласие, че България е почти единствената европейска страна без стратегия и изградена национална програма за опазване и съхранение на книжовното наследство, което я прави неконкурентна в полето на европейските проекти и че инициатор за изработването и легитимирането на такава програма би трябвало да бъде Българската археографска комисия. Прие се решение в края на септември 2007 г. да се направи сбирка, на която да бъдат определени работните групи по различните кодикологически и палеографски проблеми с оглед подготовката на бъдещия форум.

Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ пое грижата да информира редовно за повече подробности и за етапите на осъществяване на взетите решения, като призовава колегите от големите библиотеки в страната за активно съдействие.

Нелеката програма на втория и заключителен ден на конференцията завърши с представянето на три книги: *К о н с т а н т и н Ф л о р о с*. Въведение в невмознанието (Средновековни нотни системи). Прев. и доп. Е. Тончева. С., 2006; *Голяма теория на музиката*. Съст. Хрисант, архиеп. на Дирахий от Мадит. Прев. Д. Кирков, А. Атанасов. [Руенски манастир, 2007]; *И в а н И в а н о в*, дякон. *Между ангелите и човеците*. Литургическата музикално-химнографска традиция на исихазма. С., 2006, представени съответно от Св. Куюмджиева, Е. Тончева и Кристина Ялова.

Елисавета Мусакова
Народна библиотека „Св. св. Кирил и Методий“